

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

น้ำนับเป็นทรัพยากรธรรมชาติปัจจัยหนึ่งที่สำคัญยิ่งต่อชีวิตมนุษย์ สัตว์ จะเห็นได้ว่าในสมัยโบราณชุมชนมักจะก่อตั้งใกล้กับบริเวณแหล่งน้ำ เช่น ที่ริมแม่น้ำสายใหญ่ๆ หรือริมทะเลสาบ ซึ่งคน พืช สัตว์ ได้อาศัยแหล่งน้ำนั้นเพื่อการเจริญเติบโตและยังชีพ หากเอ่ยถึงน้ำย่อมมีความสัมพันธ์กับการเกษตรกรรม การจัดสรรเพื่อผันน้ำไปตามลุ่มน้ำและลำคลองส่งน้ำก่อนนำไปสู่พื้นที่เกษตรกรรม เป็นการช่วยเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะในชุมชนเกษตรกรรม ซึ่งส่วนมากจะตั้งอยู่บริเวณที่ห่างไกลออกจากตัวเมือง มีวัฒนธรรม แนวคิดที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนเอง มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน มีระดับความสัมพันธ์ในชุมชนค่อนข้างใกล้ชิด แน่นแฟ้น

หากแต่ในขณะนี้ระบบทุนที่เน้นการบริโภค ปัจเจกชนนิยม และเน้นการแข่งขัน ได้รุกคืบเข้ามาสู่ชุมชนอย่างรุนแรง อันเป็นผลเนื่องมาจากปัจจัยภายนอกประเทศ คือลักษณะในทางลบของกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่ให้ความสำคัญกับเงิน ทุกอย่างเป็นสินค้า ระบบหรือวิถีทุนนี้มีการครอบงำสูงจากต่างประเทศ ในทางเศรษฐกิจได้ชักจูงให้เกิดการบริโภคฟุ่มเฟือย ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้น้อยลง สมาชิกมีหนี้สิน ในทางวัฒนธรรมเองได้สนับสนุนสิทธิตัวใครตัวมันและการแข่งขันก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้มีทุน อีกฝ่ายหนึ่งเป็นประชาชนธรรมดา ความร่ำรวยกระจุกตัว ทั้งก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม ป่าและแหล่งน้ำเสื่อมโทรมมีปัญหาดังกล่าว ปัญหาสุขภาพครอบครัวและชุมชนสถาบันหลักถูกระทบกระเทือน สมาชิกเริ่มไปสัมพันธ์กับผู้ที่มีเงินมากกว่าคนในครอบครัวและในหมู่บ้าน

ทำให้ระบบแบบชุมชนดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญแก่กัน ความเป็นมนุษย์ ความมีน้ำใจ เอื้ออาทรและเมตตา มีจิตใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีวิถีชีวิตในการผลิตที่เน้นความพอเพียงและการพึ่งตัวเองทางเศรษฐกิจ ไม่เบียดเบียนกัน ฝั่สันติแต่ก็พร้อมที่จะปกป้องรักษาตัว รื่นเริงขึ้นบานในการทำงานนั้นลดน้อยลงไปทุกที

การพัฒนาประเทศไทยเข้าสู่ความทันสมัยนั่นเองทำให้ตลอดระยะเวลา 30 กว่าปีที่ผ่านมารัฐบาลไทยได้เข้าไปจัดการนำความทันสมัยขยายไปสู่หมู่บ้านภาคเหนือ โดยการจัดการดังกล่าวได้เข้าไปมีผลกระทบ ต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการทรัพยากรในชุมชน ทั้งในด้านทรัพยากรน้ำ ดิน ป่า และองค์กรทางสังคมของชุมชน การพัฒนาระบบชลประทานให้ทันสมัยได้เป็นอีกเป้าหมายหนึ่งของรัฐที่มีจุดมุ่งที่จะเป็นการกระตุ้นให้เกิดการขยายการผลิตในชนบท โดยคาดว่า การชลประทานแบบใหม่โดยรัฐนั้นจะสนับสนุนให้มีการผลิตอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่อง ทำให้สมาชิกในชุมชนมีรายได้ตลอดทั้งปี และจะส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาการว่างงาน รวมถึงทั้งการกระจายรายได้และสร้างความเป็นธรรมให้แก่ชนบท (พัชรี อาจหาญ, 2538)

ในส่วนนี้จึงเท่ากับเป็นการสนับสนุนการขยายพื้นที่การเพาะปลูก และรูปแบบการเกษตรก็เปลี่ยนแปลงไป มีความต้องการใช้น้ำเพื่อการเกษตรในปริมาณที่มากขึ้น มีการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผลผลิตที่เพิ่มมากขึ้น อันจะนำมาสู่รายได้ ผลกำไรที่มากขึ้นของเกษตรกรในชุมชนเอง หากไม่ว่าการพัฒนานี้ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมามากมายต่อชุมชน หากมองในส่วนของการพัฒนาการเกษตรในระบบทุนนิยม ซึ่งเป็นระบบที่มุ่งเน้นการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ รูปแบบการผลิตเพื่อมุ่งเน้นผลกำไร ซึ่งรูปแบบการผลิตนี้ได้ทำลายวัฒนธรรมชุมชนที่พึ่งพาการผลิตแบบพอเพียงและเอื้อต่อธรรมชาติถูกเปลี่ยนไปสู่การเพาะปลูกเพื่อการค้า พึ่งพาปัจจัยภายนอกอยู่ตลอดเวลา มีการใช้สารเคมี รุกที่สาธารณะเพื่อเพิ่มปริมาณการผลิต และมีความต้องการที่จะใช้ปริมาณน้ำเพื่อการเกษตรในปริมาณที่มากขึ้น ต้นทุนการผลิตมากขึ้น ในขณะที่ราคาผลผลิตก็ถูกกำหนดมาจากภายนอกในที่สุดก็เข้าสู่ภาวะล้มละลาย ความรู้เดิมสูญหายไปที่พึ่งพิง ชุมชนมีวิถีชีวิตที่เป็นปัจเจกมากขึ้น ระบบความเป็นชุมชนเริ่มสูญหาย ตัวใครตัวมัน ขาดความเอื้ออาทรดูจ้องพี่น้องอย่างในอดีต ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีพื้นบ้าน ถูกกลืนหายไป วันนี้นี้วัฒนธรรมชุมชนซึ่งเปรียบเสมือนรากของชุมชนอยู่ในภาวะคลอนแคลน ทำให้สังคมอ่อนแอไม่อาจพึ่งตนเองได้เหมือนอดีต

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรอันเกิดจากเศรษฐกิจระบบทุนที่เข้ามาในชุมชน และการพัฒนาระบบชลประทานของรัฐที่ทันสมัยนั่นเอง เป็นส่วนสนับสนุนทำให้รูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนจากเดิมเปลี่ยนแปลงไป

หากกล่าวว่าการทำการเกษตรนั้น ทรัพยากรน้ำถือว่ามีค่ามากในการเพาะปลูก ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพืชอายุสั้นหรือพืชอายุยาว ล้วนต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยหลักทั้งสิ้น โดยต้องคำนึงถึงการจัดการน้ำให้เหมาะสมกับความต้องการของพืช การทำการเพาะปลูกพืชแต่ละอย่างถ้าต้องการที่จะลดความเสี่ยงจากการผันแปรของปริมาณน้ำฝนซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติแล้ว ควรต้องมีการจัดหาแหล่งน้ำสำรองไว้ในพื้นที่ที่ทำการเพาะปลูก ซึ่งอาจจะเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ

หรือแหล่งเก็บน้ำขนาดเล็ก สระ หนองน้ำ ซึ่งมีเพียงพอที่จะสามารถนำมาใช้ในช่วงที่เกิดการขาดแคลนน้ำได้ทันที และเกษตรกรก็สามารถที่จะก่อสร้างแหล่งน้ำขนาดเล็กนั้นเองได้

เมื่อมีแหล่งน้ำแล้วการที่จะใช้แหล่งน้ำให้เกิดประโยชน์ ก็ต้องมีวิธีการที่จะนำน้ำจากแหล่งน้ำมาใช้ในการเพาะปลูก ซึ่งโดยทั่วไป จะทำการวางระบบน้ำให้เหมาะสมกับลักษณะของพื้นที่

“หลักสำคัญว่าต้องมีน้ำบริโภค น้ำใช้ น้ำเพื่อการเพาะปลูก เพราะว่าชีวิตอยู่ที่นั่น ถ้ามีน้ำคนอยู่ได้ ถ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ แต่ถ้าไม่มีไฟฟ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ “ทฤษฎีใหม่” เป็นทฤษฎีใหม่ที่จะทำให้เกษตรกรมีน้ำกิน น้ำใช้ และน้ำสำหรับการเพาะปลูกซึ่งทำให้เกษตรกรรอดพ้นภัยจากวิกฤตการณ์ขาดแคลนน้ำได้” ความตอนหนึ่งจากพระราชดำริซึ่งพระราชทานไว้ ณ สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2539 แสดงถึงความสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งน้ำ

การจัดการทรัพยากรน้ำนั้น นับเป็นวิทยาการอย่างหนึ่งที่สำคัญในการที่จะช่วยสนับสนุนในการประกอบการทางด้านต่างๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นด้านเกษตรกรรม การท่องเที่ยว การอุตสาหกรรม โดยเฉพาะในด้านการเกษตรกรรมอันเป็นอาชีพหลักของประชาชนในประเทศนั้น การปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำที่ถูกต้องและเหมาะสม ตามสภาพลมฟ้าอากาศ สภาพดิน ชนิดของพืช และปริมาณน้ำต้นทุนที่มีอยู่ เป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ถ้ง่ายนัก เพราะมีปัจจัยสำคัญต่างๆ มากมายที่ต้องนำมาพิจารณา ประกอบกับปัจจัยต่างๆ ที่สำคัญหลายอย่างมักผันแปรไปตามอิทธิพลของธรรมชาติ บางครั้งก็สามารถควบคุมได้บ้างไม่ได้บ้าง และเป็นเรื่องยากที่จะพยากรณ์ได้ว่าเหตุจากธรรมชาตินั้นจะเกิดขึ้นเมื่อใด และจะมีความรุนแรงมากน้อยเพียงใด

การจะแก้ไขปัญหาเหล่านี้ต้องอาศัยการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งในปัจจุบันได้มุ่งไปที่การนำน้ำที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด รวมทั้งการพัฒนาและการจัดหาทรัพยากรน้ำมาเพิ่มเติม

การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงอำนาจในการตัดสินใจของชุมชน ทรัพยากรน้ำนั้นถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญของการเกษตร และการดำรงอยู่ของชุมชนท้องถิ่น ต่อเมื่อมีการจัดการน้ำแบบใหม่เข้าไปสู่ชุมชน โดยรัฐได้เข้ามาแทรก โดยมีกระบวนการจัดการ การตัดสินใจ โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐแทบทุกชั้นตอน จึงพอที่จะพิจารณาได้ถึงรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำที่มีแนวโน้มว่าเป็นการรวมศูนย์การตัดสินใจ โดยรัฐเพิ่มมากขึ้น และชุมชนเองหมดความรู้สึกในความเป็นเจ้าของทรัพยากร (อุไรวรรณ ดันกิมหยง, 2528)

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ได้กำหนดแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) เพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติควบคู่ไปกับการฟื้นฟูบูรณะให้ทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์

รวมทั้งควบคุมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้สามารถสนับสนุนการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตได้อย่างยั่งยืน 2) เพื่อให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เกิดความสมดุลทั้งในด้านระบบนิเวศวิทยาและสภาพแวดล้อม โดยการใช้ความร่วมมือจากหลายฝ่าย และเพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมมากขึ้นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและดูแลรักษาสถานะแวดล้อมในท้องถิ่นตนเอง ด้วยการสนับสนุนจากภาครัฐ นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรพัฒนาธุรกิจ

อีกทั้งในเรื่องของวัฒนธรรมดั้งเดิมในชุมชน ภูมิปัญญาของชุมชน มีพลังสำคัญต่อการพัฒนา และการมีส่วนร่วม ความร่วมมือกันในชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญของการทำให้ชุมชนนั้นเกิดความเข้มแข็ง สามารถดำรงอยู่ได้อย่างเป็นสุข และมีพลังที่จะรักษาตัวเองให้อยู่รอดท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง (ยศ สันตสมบัติ, 2542)

โกวิท พวงงาม (2536) ได้เสนอถึงแนวความคิดในการจัดการทรัพยากรน้ำว่า ต้องการให้ประชาชนผู้ใช้น้ำได้ตระหนักถึงคุณค่า และให้มีการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นให้ประชาชนร่วมรับผิดชอบ โดยส่งเสริมให้ประชาชน องค์กรชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ประชาชนโดยทั่วไปยังขาดความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ไม่ว่าจะเป็นน้ำใต้ดินหรือแม้แต่ลุ่มน้ำก็ตาม ตลอดจนไม่ทราบถึงผลเสียที่เกิดจากการสูญเสียทรัพยากรน้ำ ทำให้ไม่ตระหนักถึงความจำเป็นในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ อันนำไปสู่การใช้ทรัพยากรน้ำอย่างฟุ่มเฟือย ปลดปล่อยของเสียสารพิษสู่แหล่งน้ำ สูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพในแหล่งน้ำ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องไปจัดการการใช้ทรัพยากรน้ำและแหล่งน้ำเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด (อ้างใน อนุรักษ์ เครือคำ, 2547)

สำหรับในพื้นที่อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและภูเขาสูง อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธาร พื้นที่ประมาณร้อยละ 93 เป็นป่าเขา ส่วนพื้นราบเป็นลักษณะยารี่ ทอดตัวจากทิศเหนือลงไปทางทิศใต้ของอำเภอบริเวณลุ่มน้ำแดงเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,750 เมตร ภูมิอากาศทั่วไปเย็นสบาย ฤดูฝนมีฝนตกชุก และค่อนข้างสม่ำเสมอ เนื่องจากยังมีป่าไม้ในพื้นที่จำนวนมาก ประกอบกับป่าไม้ในประเทศพม่ายังคงอุดมสมบูรณ์ มีลำน้ำแม่แดงต้นกำเนิดของลำน้ำในเขตพื้นที่ตำบลเปียงหลวง เป็นลำน้ำสายหลักที่ใหญ่ที่สุดมีน้ำไหลตลอดทั้งปี ไหลผ่านที่ราบของอำเภอเวียงแหง จากเหนือลงสู่ใต้ไปยังอำเภอเชียงดาว อำเภอแม่แตง ไหลลงสู่แม่น้ำปิง

ลุ่มน้ำแม่แดงมีพื้นที่ประมาณ 1,059,231 ไร่ หรือ 1,694.5 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วยลุ่มน้ำย่อยหรือลำห้วยต่างๆ ได้แก่ ลุ่มน้ำแม่แดงตอนบน ห้วยนายาว แม่หาด นานน ห้วยหกแม่เตี๊ยะ ห้วยฮ่องจู้ และแม่ลาด ที่มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาบริเวณชายแดนไทย-พม่า ลักษณะ

ลุ่มน้ำจะมีภูเขาขนาดสองข้าง สายน้ำแม่แดงไหลผ่านหุบเขาจากเหนือจรดใต้ผ่านแอ่งกระทะ และมีพื้นที่ราบสองฝั่งลำน้ำแม่แดงบริเวณอำเภอเวียงแหง มีประชากรที่อาศัยอยู่ 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลเปียงหลวง ตำบลแสนไห และตำบลเมืองแหง โดยมีประชากรรวมทั้งสิ้นประมาณ 24,246 คน 354 ครัวเรือน (ข้อมูลพื้นฐานอำเภอเวียงแหง ที่ทำการปกครองเชียงใหม่, 2548)

หากพิจารณาถึงลักษณะของพื้นที่และจำนวนประชากรที่อาศัยในชุมชน รวมถึงอาชีพหลักของชุมชนคือ การเกษตรกรรม ซึ่งในปัจจุบันอำเภอเวียงแหงเองเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีการขยายระบบชลประทานรัฐ มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตร จากการเกษตรเพื่อยังชีพมาเป็นเกษตรเพื่อการค้า จึงทำให้มีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกมากขึ้น มีความต้องการในการใช้ทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากพืชที่ปลูกในพื้นที่ เช่น กระเทียม เป็นพืชที่จำเป็นต้องใช้น้ำปริมาณมาก จึงเกิดปัญหาในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน คือปริมาณน้ำไม่เพียงพอกับพื้นที่การเกษตรของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนบริเวณท้ายน้ำ ความร่วมมือของชุมชนในการร่วมระดมความคิดแก้ปัญหา หาวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำทั้งในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และท้ายน้ำที่เหมาะสมกับชุมชนนั้นลดน้อยลงจากอดีต จึงทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง

ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตร และรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรในชุมชน และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรแล้วผลกระทบต่อชุมชน ในด้านการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน อันประกอบด้วยปริมาณใช้น้ำในการเกษตร วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชน และกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยแค่ไหน และเปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบใด ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนอันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรมีอะไรบ้าง ชุมชนจะสามารถดำรงรักษาวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำของตนเองไว้ได้หรือไม่

สุดท้ายจึงหาวิธีการที่เหมาะสม ในการจัดการทรัพยากรน้ำ และปรับรูปแบบการปลูกพืชให้สอดคล้องกับสภาพชุมชนปัจจุบัน โดยหลีกเลี่ยงการพึ่งพาภายนอกให้ได้มากที่สุด สนับสนุนให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชนเอง เพื่อให้ชุมชนกลับมามีความเข้มแข็ง โดยให้ความสำคัญกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งเชื่อว่าการจัดการทรัพยากรน้ำที่ดีที่สุดในพื้นที่ของชุมชนคือ การใช้วิธีการที่มาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนเองที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ช่วยให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารูปแบบการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการเกษตรและรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรในชุมชน
3. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนอันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตร

1.3 สมมติฐานในการวิจัย

ปัจจัยที่คาดว่าทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรในชุมชนคือการขยายระบบชลประทานของรัฐ การเข้ามาของนายทุนนอกชุมชน รวมถึงความต้องการที่จะเพิ่มรายได้ของสมาชิกในชุมชนเอง และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรคาดว่าส่งผลทำให้มีการใช้ทรัพยากรน้ำของชุมชนในปริมาณที่มากขึ้น วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป รวมถึงระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนลดลง ท้ายสุดคือการขยายระบบชลประทานของรัฐคาดว่าส่งผลทำให้วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป

1.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยต้องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรและรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน

จากนั้นทำการศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรของชุมชน ซึ่งปัจจัยที่คาดว่าทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรของชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้กำหนดคือการขยายระบบชลประทานของรัฐ การเข้ามาของนายทุนนอกชุมชน และความต้องการที่จะเพิ่มรายได้ของสมาชิกในชุมชนเอง โดยอาศัยแนวคิดตามระบบทุนนิยม และแนวทางการพัฒนาระบบชลประทานโดยรัฐ

ศึกษาปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นต่อรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำ อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตร โดยอาศัยแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ระบบชุมชนซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นรูปแบบการเกษตรที่ชุมชนมีอยู่โดยดั้งเดิม คือ เป็นการเกษตรเพื่อยังชีพ ปลูกเพื่ออุปโภค บริโภคเองเป็นหลัก ใช้ต้นทุนน้อยในการผลิต ใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกน้อยและปริมาณน้ำที่ใช้ในการเกษตรก็น้อยตามอัตราส่วนของพื้นที่ และแนวคิดเศรษฐกิจทุนนิยม ระบบทุน คือเป็นรูปแบบของเกษตรเพื่อการค้า เป็นการเกษตรที่เน้นทำกำไร ซึ่งจะทำให้ใช้ทุนในการผลิตมาก ใช้พื้นที่ใน

การเพาะปลูกมาก และปริมาณน้ำที่ใช้ในการเกษตรก็มากตามอัตราส่วนของพื้นที่ ส่งผลต่อชุมชนในเรื่องของรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน อันประกอบด้วยปริมาณการใช้น้ำเพื่อการเกษตร วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชนในเรื่องของการทำเหมืองฝาย พิธีกรรมท้องถิ่น โดยอาศัยแนวคิดทุนทางสังคม ซึ่งประกอบด้วย วัฒนธรรม ภูมิปัญญา เครือข่ายชุมชน กระแสพิธีชุมชน รวมถึงระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน ตามแนวความคิดการมีส่วนร่วม อันประกอบด้วยขั้นตอนของการมีส่วนร่วมทั้ง 4 ขั้นตอนด้วยกันคือ

- ค้นหาสาเหตุปัญหา
- วางแผน
- ลงทุน / วิธีการปฏิบัติ (รูปแบบ)
- ติดตาม / ประเมินผล

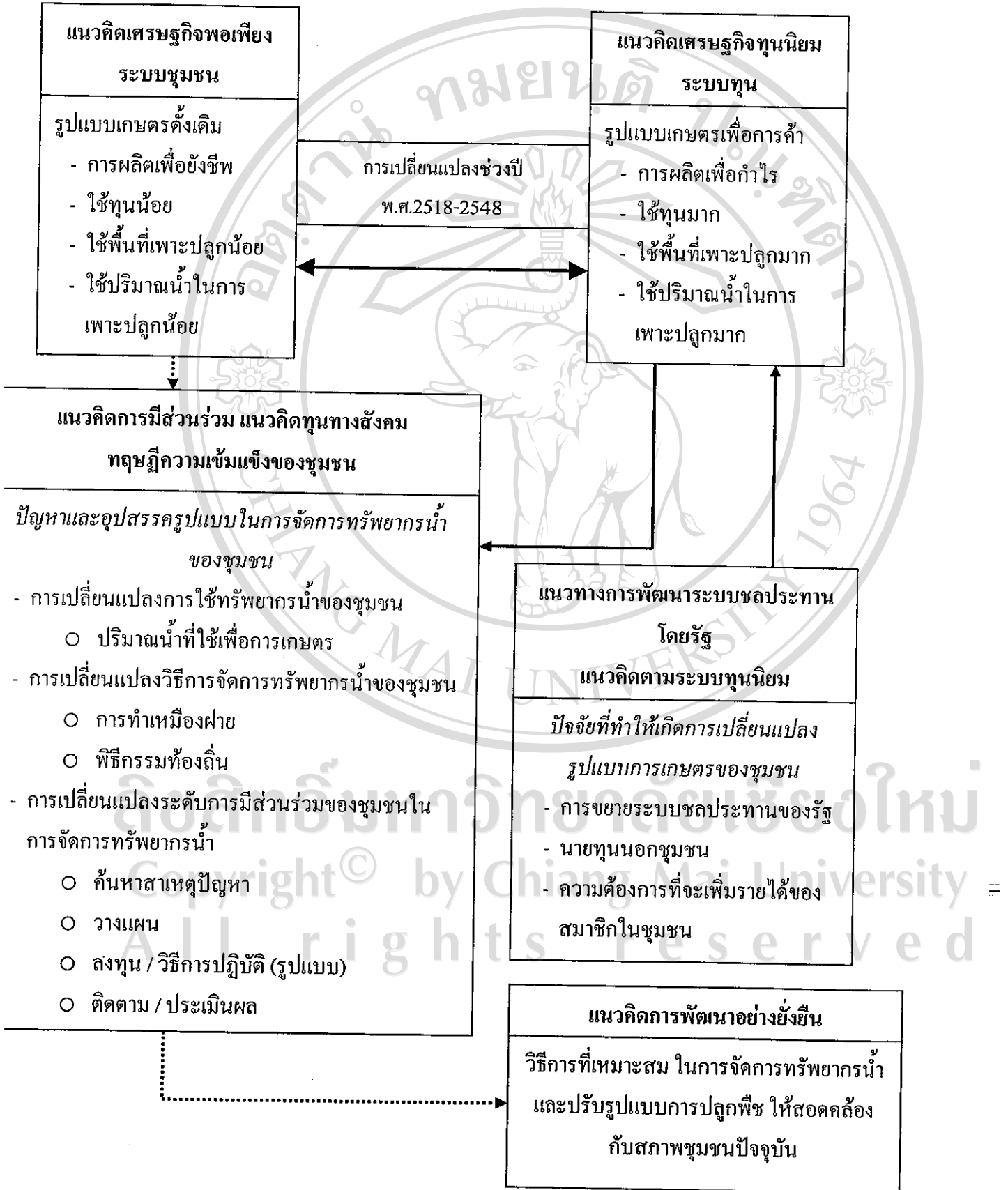
โดยทั้งหมดนี้จะทำการศึกษารูปแบบการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการเกษตรในชุมชน ในช่วงระยะเวลาปี พ.ศ. 2518-2548 ว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยเพียงไหน เปลี่ยนไปในรูปแบบใด และชุมชนจะสามารถดำรงรักษาวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำในแบบดั้งเดิมของตนเองไว้ได้หรือไม่ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงนี้ มีปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนอย่างไร สุดท้ายจึงหาวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรน้ำ และปรับรูปแบบการปลูกพืชให้สอดคล้องกับสภาพชุมชนปัจจุบัน โดยหลีกเลี่ยงการพึ่งพาทภายนอกให้ได้มากที่สุด รวมถึงการใช้วิธีการจัดการที่มาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนเองที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ช่วยให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นในชุมชน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University =

All rights reserved

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการ
ทรัพยากรน้ำโดยชุมชน กรณี อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่

1.5 ขอบเขตการวิจัย

1.5.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษารั้วนี้ใช้พื้นที่ศึกษา คือ อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นระยะทางประมาณ 168 กิโลเมตรมีพื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ประมาณ 50 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 31,250 ไร่ มีอาณาเขตทิศเหนือติดกับประเทศพม่า ทิศใต้ติดกับตำบลเมืองคอง อำเภอเชียงดาว ทิศตะวันออกติดกับบ้านขุนคอง ตำบลทุ่งข้าวพวง และตำบลเมืองงาย อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ และทิศตะวันตกติดกับอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งประกอบด้วย 3 ตำบล คือ ตำบลเมืองแหง ตำบลเปียงหลวง ตำบลแสนไห ซึ่งน่าจะเป็นพื้นที่ที่สามารถเป็นตัวชี้วัดได้ถึงสภาพปัญหา เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม บริบทต่างๆ ศักยภาพของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ

1.5.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตเนื้อหาในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรกับการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน ได้แบ่งการศึกษาเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. สภาพ / บริบททั่วไปของชุมชน
 - สภาพ และขนาดของพื้นที่
 - อาณาเขตที่ตั้ง
 - การคมนาคม
 - ประวัติความเป็นมาของชุมชน
 - ลักษณะการตั้งบ้านเรือน
 - การใช้ทรัพยากรน้ำ
 - แหล่งน้ำเพื่อกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน (อุปโภค / บริโภค / อุตสาหกรรม / เกษตรกรรม)
 - รายได้ / อาชีพ / การผลิต ของคนในชุมชน
 - การรวมกลุ่มของชุมชน / ศักยภาพของชุมชน / เครื่องมือ
 - การปกครอง / ผู้นำชุมชน
 - การศึกษาของคนในชุมชน / ภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ ของชุมชนที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยทำการศึกษา ทั้ง 3 ตำบล คือ ตำบลเมืองแหง ตำบลเปียงหลวง และตำบลแสนไห

2. ศึกษารูปแบบการเกษตรของชุมชน ในช่วงระยะเวลาปี พ.ศ. 2518-2548 โดย
 ทำการศึกษาในประเด็น ดังต่อไปนี้

- การใช้ที่ดิน พื้นที่ บริเวณที่ตั้งของพื้นที่เพาะปลูก
- ชนิดพันธุ์พืชที่เพาะปลูก
- แผนการปลูกพืชในรอบปี

และศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในช่วง
 ระยะเวลาปี พ.ศ. 2518-2548 โดยทำการศึกษาในประเด็น ดังต่อไปนี้

- ปริมาณการใช้ทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร
- วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน เทคนิค วิธีที่ใช้ในการจัดการ เช่น
 เหมืองฝาย / การชลประทาน / อ่างเก็บน้ำ / การเปิดพื้นที่ลุ่มน้ำ / พิธีกรรม
- ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ ทั้ง 4 ขั้นตอน คือ
 - (1) ค้นหาสาเหตุปัญหา
 - (2) วางแผนการดำเนินงาน
 - (3) ลงทุน / ปฏิบัติ (รูปแบบ)
 - (4) ติดตาม / ประเมินผล

3. ศึกษาปัจจัยที่คาดว่าทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรของชุมชน
 ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนด 3 ปัจจัย คือ การขยายระบบชลประทานของรัฐ การเข้ามาของนายทุนนอก
 ชุมชน และความต้องการเพิ่มรายได้ของสมาชิกในชุมชนเอง

4. ศึกษาปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นต่อรูปแบบการจัดการจัดการทรัพยากรน้ำ
 อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรในช่วงปี พ.ศ. 2518-2548 โดยทำการศึกษาใน
 ประเด็นต่อไปนี้

- การใช้ทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร
- วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน
- ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ

5. หาแนวทางวิธีการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรน้ำ และ
 ปรับรูปแบบการปลูกพืชให้สอดคล้องกับสภาพชุมชนปัจจุบัน โดยหลีกเลี่ยงการพึ่งพาทภายนอกให้
 ได้มากที่สุด

ซึ่งผู้วิจัยจะนำเนื้อหาการศึกษาทั้ง 5 ชั้นตอนมาโยงถึงลักษณะรูปแบบการเกษตร และรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ระบุปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรของชุมชน ปัญหาและอุปสรรคจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรที่เกิดขึ้นต่อชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ ท้ายสุดของการศึกษาคือ การหาแนวทางการแก้ไขที่เหมาะสม เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพชุมชนปัจจุบัน โดยหลีกเลี่ยงการพึ่งพาทภายนอกให้ได้มากที่สุด รวมถึงการใช้วิธีการจัดการที่มาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนเอง ที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ช่วยให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นในชุมชน

1.5.3 ขอบเขตด้านประชากร

ในเขตพื้นที่อำเภอเวียงแหงมีหลายเผ่าพันธุ์ได้แก่

- ชาวพื้นเมือง
- ไทยใหญ่
- ปกาเกอญอ
- จีนฮ่อ
- ลีซอ
- มูเซอ

โดยประชากรในเขตพื้นที่อำเภอเวียงแหงมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 4,407 ครัวเรือน แยกเป็นตำบลเมืองแหง 1,946 ครัวเรือน ตำบลเปียงหลวง 1,769 ครัวเรือน ตำบลแสนไห 639 ครัวเรือน

ประชากรที่ศึกษา ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มผู้นำชุมชน ซึ่งรวมถึงผู้สูงอายุ และพระสงฆ์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ทั้ง 3 ตำบล ประกอบด้วย ตำบลเมืองแหง ตำบลเปียงหลวง ตำบลแสนไห
2. กลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ
3. กลุ่มผู้นำกลุ่มเกษตรกรในชุมชน
4. เจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการต่างๆ และองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่

1.5.4 ขอบเขตด้านระยะเวลา

ผู้วิจัยจะทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2518-2548

1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ

ชลประทานราษฎร์ หมายถึง การก่อสร้างตัวฝาย ด้วยวัสดุหาง่ายในท้องถิ่น (ใช้ประโยชน์ชั่วคราวหรือไม่ถาวร) ขุดลำเหมือง ควบคุมดูแลการส่งน้ำ ตลอดจนการซ่อมแซมปรับปรุงตัวฝาย ขุดลอกทำความสะอาดลำเหมือง และกิจการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ภายในกลุ่มประโยชน์ของชุมชนที่มีแก่ฝายหรือแก่เหมือง ในฐานะหัวหน้าน้ำที่มาจาก การเลือกตั้งของผู้ใช้น้ำทุกคน

ชลประทานหลวง หรือ ชลประทานของรัฐ หมายถึง ระบบที่รัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้รับผิดชอบในการก่อสร้างตัวฝายในสภาพถาวร ขุดคลองส่งน้ำตามหลักวิชาการทางวิศวกรรมชลประทาน ทั้งคลองสายใหญ่ คลองซอย คลองแยกซอย ตลอดจนอาคารบังคับน้ำต่างๆ ประตูละบายปากคลอง กุ้งน้ำ ฯลฯ ส่วนการดูแลการส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบนั้นเจ้าหน้าที่ของรัฐจะรับผิดชอบในระดับโครงการจนถึงระดับท่อส่งน้ำเข้าพื้นที่การเกษตร

รูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำ หมายถึง รูปแบบที่ประกอบไปด้วย 3 ประเด็นคือ การใช้ทรัพยากรน้ำของชุมชน วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ

รูปแบบการเกษตร หมายถึง รูปแบบการใช้ที่ดิน พื้นที่ บริเวณที่ตั้งของพื้นที่ ในการเพาะปลูก ชนิดพันธุ์พืชที่ใช้ในการเพาะปลูก แผนการปลูกพืชในรอบปีของเกษตรกร รวมไปถึงปริมาณการใช้น้ำเพื่อการเกษตรของเกษตรกร

รูปแบบการเกษตรดั้งเดิม หมายถึง รูปแบบการเกษตรที่มีการผลิตเพื่อยังชีพ การบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก พืชใช้ทุนและพื้นที่ในการเพาะปลูกน้อย พันธุ์พืชที่ใช้ในการเพาะปลูกจะไม่ตายตัว เกษตรกรอยากบริโภคอะไรก็จะปลูกพืชชนิดนั้น รวมถึงปริมาณน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกก็ใช้ในปริมาณที่น้อยเช่นเดียวกัน

รูปแบบเกษตรเพื่อการค้า หมายถึง รูปแบบการเกษตรที่มีการผลิตเพื่อมุ่งหวังกำไรในการค้าผลผลิตเป็นหลัก จึงจำเป็นต้องมีปริมาณผลผลิตที่มาก ส่งผลให้มีการใช้ทุนการผลิตและใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกมาก พันธุ์พืชที่ใช้ในการเพาะปลูกเน้นที่พืชเศรษฐกิจ รวมไปถึงปริมาณน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกก็มีปริมาณมากเช่นเดียวกัน

การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าร่วมกิจกรรม ของกิจกรรมใดๆ โดยเหตุ หรือแรงจูงใจใดๆ ก็ตามที่สมาชิกในชุมชนให้ความร่วมมือในกิจกรรมการแก้ไขปัญหา และการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน เพื่อทำการพัฒนา ปรับปรุง และวางแผนการดำเนินการ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ และเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

การจัดการทรัพยากรน้ำ หมายถึง การกระทำหรือการดำเนินงานใดๆ ให้ทรัพยากรน้ำมีเพียงพอแก่การบริโภคและอุปโภค โดยการตกลง จัดสรร หรือแบ่งปัน รวมถึงการทำให้ทรัพยากรน้ำมีคุณภาพดีเหมาะแก่การใช้ในวัตถุประสงค์ต่างๆ ด้วย

ศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ หมายถึง ความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกัน ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่น อุดมการณ์ร่วมของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เกิดเป็นเครือข่ายชุมชนซึ่งทำให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็งขึ้น

ปัจจัยที่สนับสนุน หมายถึง ปัจจัยที่คาดว่าสามารถเอื้ออำนวยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรของชุมชนได้ อันประกอบด้วย การขยายระบบชลประทานของรัฐ การเข้ามาของนายทุนนอกชุมชน และความต้องการที่จะเพิ่มรายได้ของสมาชิกในชุมชน

ระบบนายทุนนอกชุมชน หมายถึง กลุ่มนายทุนภายนอกที่เข้ามาในชุมชนเพื่อสนับสนุนเงินทุน รวมถึงเมล็ดพันธุ์หรือปุ๋ย ให้แก่เกษตรกรในชุมชน เพื่อใช้ในการเกษตร โดยมีเงื่อนไขการแบ่งเปอร์เซ็นต์รายได้จากการขายผลผลิตของเกษตรกร ซึ่งพันธุ์พืชที่กลุ่มนายทุนให้การสนับสนุนส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มพืชเศรษฐกิจ

การเปลี่ยนแปลง หมายถึง การปรับรูปแบบจากรูปแบบหนึ่งไปสู่รูปแบบหนึ่งอย่างต่อเนื่อง ตามมิติของเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปยิ่งมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เมื่อเกิดขึ้นแล้วโอกาสที่จะกลับไปเป็นในรูปแบบเดิมนั้นมีน้อยมาก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved